

SŁAWOMIR KUŁACZ

<https://orcid.org/0000-0001-9088-0889>

Towarzystwo Badań nad Pierwszą Wojną Światową

*W którym pułku służył Piotr Niewiadomski –
bohater Soli ziemi Józefa Wittlina?*

Abstract

A Comment on the Attempts to Identify Piotr Niewiadomski's Regiment

The 2022 Polish critical edition of Józef Wittlin's World War One novel, *Salt of the Earth*, features a footnote where the editor unequivocally identifies the main protagonist's military unit as the Austro-Hungarian 55th Infantry Regiment, based on the initial letter of the unit's Colonel-in-chief's name mentioned by the author. This aligns with the 1991 edition, which previously identified him as Nicholas I of Montenegro. With publications on the Austro-Hungarian army now more widely accessible, the new editor enumerates the regiment's characteristics and briefly outlines its history. However, other pertinent details scattered throughout the novel, such as the unit's recruiting district (Śniatyn in Eastern Galicia), its garrison town (Stanisławów), and facing colour (orange), are completely disregarded.

This article aims to demonstrate that, when considered collectively, these clues lead to the conclusion that Wittlin's portrayal of the unit is entirely fictitious. The writer not only fails to mention the regiment's number (replacing it with "X") but also presents its mutually exclusive formal characteristics. It can be inferred that the author either could not present the unit consistently or, more likely, intentionally did so to prevent readers from associating it with any actual place and people. This conclusion is drawn from scrutiny of official printed sources in German, along with fundamental Austrian and Polish publications.

Keywords: Austria-Hungary, army, Galicia, *Salt of the Earth*, Józef Wittlin

Wprowadzenie

Sól ziemi jest bez wątpienia jedną z najczęściej wznawianych i tłumaczonych polskich powieści osadzonych w realiach I wojny światowej. Jej główny bohater, Piotr Niewiadomski, zostaje wcielony do wojska austro-węgierskiego i odbywa w nim szkolenie rekruckie. Powieść, będąca w założeniu autora pierwszą częścią trylogii, rozbrzmiewa wieloma językami, przepełniają ją odniesienia do mitologii, religii i historycznych faktów. Nic więc dziwnego, że do dziś cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem literaturoznawców. Ambitniejsze wydania *Soli ziemi* opatrywane są dziesiątkami przypisów wyjaśniających przywoływane przez autora fakty i elementy obcojęzyczne. Czytelnikowi, który chce wnikać w świat powieści, należy tłumaczyć także specyficzny język wojskowy i realia związane ze służbą w armii austro-węgierskiej, bo to do niej powołany został główny bohater Wittlina.

Do napisania niniejszego przyczynku skłonił mnie jeden z przypisów merytorycznych w najnowszym wydaniu *Soli ziemi* z 2022 r.¹, w którym bez śladu zważania zidentyfikowano opisywaną przez Wittlina jednostkę jako austro-węgierski 55 Pułk Piechoty. „Identyfikacji” dokonano na podstawie jednej danej, a zignorowano rozsiane na kartach powieści wskazówki, które brane pod uwagę łącznie, wykluczają możliwość wskazania konkretnego oddziału. Wykorzystując aparat pojęciowy i publikacje z zakresu historii wojskowości, przedstawię problemy związane z interpretacją tego elementu powieści.

Kim był Piotr Niewiadomski?

Protagonista powieści Wittlina był synem nieznanego (stąd wymowne nazwisko) Polaka i Hucułki Wasyliny. Zamieszkiwał fikcyjną miejscowość Topory-Czernielica położoną przy drodze kolei żelaznej Lwów–Czerniowce–Ickany (współcześnie Ițcani w Rumunii). Przed wojną Piotr pracował jako tragarz na stacji kolejowej w rodzinnej wsi i będąc analfabetą, miał niewielkie szanse na znalezienie lepszego zajęcia. Po wybuchu wojny na krótko objął obowiązki droźnika, po czym został powołany do wojska.

¹ J. Wittlin, *Sól ziemi. Powieść o cierpliwym piechurze*, wstęp i oprac. B. Bakuła, Kraków 2022.

Armia wspólna, obrona krajowa czy pospolite ruszenie?

W wielkim skrócie wojska lądowe Austro-Węgier składały się z aż pięciu komponentów, z których najważniejsze były: armia wspólna oraz wojska drugiej linii – austriacka obrona krajowa i węgierska obrona krajowa podległe oddzielnym ministerstwom. W obu częściach monarchii istniały także wojska trzeciej linii – austriackie pospolite ruszenie i węgierskie pospolite ruszenie. Jednostki bojowe pospolitego ruszenia formowano dopiero po ogłoszeniu mobilizacji, a ich oficerami zostawali na ogół dawni oficerowie zawodowi². Teoretycznie więc Piotr Niewiadomski jako mieszkaniec austriackiej części monarchii mógł trafić do jednostki armii wspólnej, obrony krajowej lub pospolitego ruszenia.

Z poniższych analiz wyłączam jednak pułki austriackiej obrony krajowej. Jednostki te nie miały „właścicieli” (o których poniżej), ale wyróżniały się dodatkowym członem nazwy, którym była nazwa stolicy okręgu uzupełnień, na przykład 20. Landwehrinfanterieregiment „Stanislau” ze Stanisławowa. Ich żołnierze – niezależnie od pułku – nosili zielone patki. Jest więc jasne, że taki zestaw charakterystyk nie pasuje do jednostki sportretowanej w dziele Wittlina.

Żołnierzy powołanych wraz z Piotrem autor określa jako pospolitaków lub landszturmistów³. Nie oznacza to jednak, że trafili oni do oddziałów pospolitego ruszenia. Określano tak również przedstawicieli starszych klas wiekowych, którzy wraz z mobilizacją trafiali do jednostek armii wspólnej. Sposób przedstawienia jednostki na kartach *Soli ziemi* wyklucza możliwość uznania jej za część pospolitego ruszenia.

Co wyróżniało poszczególne jednostki?

Najsilniej odznaczającym elementem nazwy jednostki wojskowej jest jej numer, zwykle mający postać liczebnika porządkowego. Po nim następuje fraza określająca typ i wielkość jednostki oraz rodzaj broni (a więc na przykład pułk piechoty, szwadron kawalerii)⁴. W języku niemieckim kolejność ta może zostać odwrócona, stąd na przykład Infanterie Regiment Nr. 4. Elementem nazwy spotykanym w wielu armiach Europy było nazwisko wybitnego dowódcy lub monarchy. Tradycja upamiętniania w ten sposób zasłużonych postaci sięga XVIII w., kiedy bogata szlachta wystawiała na własny koszt całe jednostki. Osobę tak wyróżnioną nazywano szefem

² H. Schmid, *Heerwesen*, t. 2: *Österreich-Ungarn*, Wien 1915, s. 43, 45.

³ J. Wittlin, *Sól ziemi*, oprac. E. Wiegandt, Wrocław 1991, *Biblioteka Narodowa*, seria 1, nr 278, s. 151-152.

⁴ W. Włoskowicz, *Nazwy austro-węgierskich jednostek wojskowych. Studium polityki nazewnictwej z zakresu chrematonimii wojskowej*, „*Onomastica*” t. 64, 2020, s. 126.

lub właścicielem pułku (Regimentschef, Regiments-Inhaber)⁵. Części pułków właściciela przypisano „na wieczne czasy”, a w 1914 r. kilka regimentów przejściowo go nie miało.

Na początku XIX w. dawne ziemie południowe Rzeczypospolitej zostały włączone w struktury administracyjne austriackiego wojska. Okręgi rekrutacyjne poszczególnych pułków piechoty na ogół odpowiadały cywilnym cyrkułom, a po likwidacji tych ostatnich obejmowały kilka powiatów. Obowiązywała zasada terytorialności poboru, co oznacza, że wszyscy wcieleni do piechoty żołnierze danego cyrkułu czy sąsiednich powiatów odbywali służbę w konkretnym pułku. I tak na przykład 30 Pułk Piechoty ze Lwowa prowadził pobór w powiecie lwowskim, żółkiewskim i sokalskim. Pod koniec XIX w. jednostki w dużej mierze stacjonowały w garnizonach mieszczących się na terenie okręgu rekrutacyjnego, a przynajmniej w tym samym kraju koronnym monarchii⁶. Do kawalerii, artylerii, batalionów strzelców czy jednostek saperów rekrutowano mieszkańców danego okręgu korpusu, a więc terenu dużo większego (na początku XX stulecia Galicja podzielona była na okręg XI Korpusu we Lwowie, X Korpusu w Przemyślu oraz I Korpusu w Krakowie⁷). Po 1914 r. niemożność prowadzenia poboru związana z okupacją części Galicji przez wojsko rosyjskie zmusiła austro-węgierskie władze wojskowe do częściowego odejścia od zasady terytorialnego poboru.

Choć dążono do tego, by jednostki na stałe przebywały w garnizonach na terenie swoich okręgów, ich poszczególne bataliony bywały rozproszone. Wspomniany 30 Pułk Piechoty ze Lwowa miał w swoim macierzystym garnizonie sztab i trzy bataliony, a jego batalion IV stacjonował w Bośni. Z kolei 55 Pułk Piechoty kwaterował w aż trzech miejscowościach: Lwowie, Brzeżanach i Mostach Wielkich⁸. Zauważmy przy tym, że dane o dyslokacji jednostek były wówczas powszechnie dostępne – epoka wszechogarniającej tajemnicy wojskowej miała nastąpić dopiero kilka dekad później.

Istniały wreszcie wizualne sposoby wyróżniania jednostek: kolor patek na kołnierzach mundurów i wyłogach paradnych bluz mundurowych oraz barwy guzików. Każdy ze 102 istniejących przed wojną pułków piechoty przypisany miał jeden z 28 kolorów patek (na przykład czarny, jasnoniebieski, popielaty) oraz guziki srebrne lub złote. Daną kombinację koloru patek i guzików nosiła tylko jedna jednostka w austriackiej i jedna w węgierskiej części monarchii. Żołnierze „austriackich” i „węgierskich” pułków piechoty wyróżniali się dodatkowo krojem spodni. Ci pierwsi nosili proste pantalony (niem. *Pantalons*), ci drudzy zaś zwężane spodnie z tradycyjnym haftem na udach⁹.

⁵ *Ibidem*, s. 145.

⁶ M. Baczkowski, *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868-1914*, Kraków 2003, s. 24-30.

⁷ Ten ostatni obejmował także część Moraw i Śląska.

⁸ *Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr*, Wien 1914, *Seidels kleines Armeeschema*, Bd. 56, s. 55, 61.

⁹ M.Ch. Ortner, H. Hinterstoisser, *Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung von 1914 bis 1918*, Bd. 1, Wien 2013, s. 486, 493.

Próby identyfikacji jednostki Piotra Niewiadomskiego

Wittlin unika wskazania numeru jednostki, w której służy protagonista *Soli ziemi*. Zamiast numeru posługuje się literą „X”. W jednym ze zdań wydania z serii *Biblioteka Narodowa* zamieniono wyrażenie „Hucuł z X-tego pułku”¹⁰ na „Hucuł z dziesiątego pułku”¹¹. Ta drobna, niekonsekwentna interwencja edytorska jest sprzeczna z intencją autora; „X” nie oznacza dziesiątego. 10 Pułk Piechoty rekrutował się z rejonu Przemyśla, a więc nie miał nic wspólnego z częścią Galicji, w której Wittlin osadził swą powieść.

Poniższy ustęp powieści zawiera najbardziej czytelną (jak się wydaje) wskazówkę: „W czasie pokoju »właścicielem«, czyli szefem pułku był pewien bałkański suweren, z którymś dziś c. i k. monarchia toczyła wojnę. Mimo to pułk nie zmienił nazwy. Stać go jeszcze na zbytek kurtuazji. Pozostał nadal X pułkiem infanterii imienia Króla N.”¹².

Użyto tu inicjału N., który może przypominać skrót NN (łac. *nomen nescio*) do oznaczania osoby nieznaney, lecz Wittlin jasno pisze, że chodzi o monarchę z bałkańskiego kraju. I tym tropem poszła literaturoznawczyni prof. Ewa Wiegandt w edycji *Soli ziemi*, która ukazała się w serii *Biblioteka Narodowa*. Wiegandt napisała, że pod literą N. kryje się król Czarnogóry Mikołaj I Niegosz¹³. To nasuwa skojarzenie z 55 Pułkiem Piechoty i tak też identyfikuje jednostkę Bogusław Bakuła w wydaniu Instytutu Literackiego¹⁴. Tymczasem żadna inna cecha tej jednostki podawana przez Wittlina nie pokrywa się z charakterystyką pułku Niewiadomskiego.

Spójrzmy na kwestię poboru, który – jak przedstawiono powyżej – miał charakter terytorialny. Niewiadomski jako mieszkaniec wsi w niefikcyjnym powieście śniatyńskim właśnie w Śniatynie stawia się przed komisją poborową¹⁵. Powiat ten stanowił część okręgu rekrutacyjnego kołomyjskiego 24 Pułku Piechoty, a więc zupełnie innej jednostki, niż wskazuje Bakuła.

Wittlin dodatkowo „myli trop”, pisząc dalej, że pułk Piotra miał ośrodek zapasowy w Stanisławowie: „Do Stanisławowa?, zapytał Piotr. Kadra jego bowiem była w Stanisławowie”¹⁶.

¹⁰ J. Wittlin, *Sól ziemi. Opowieść o cierpliwym piechurze*, Warszawa 1936, s. 340.

¹¹ Idem, *Sól ziemi*, oprac. E. Wiegandt, Wrocław 1991, *Biblioteka Narodowa*, seria 1, nr 278, s. 260. Tak samo fragment ten wygląda w najnowszej edycji. J. Wittlin, *Sól ziemi. Powieść o cierpliwym piechurze*, wstęp i oprac. B. Bakuła, Kraków 2022, s. 350.

¹² *Ibidem*, s. 218.

¹³ *Ibidem*, s. 218, przyp. 19.

¹⁴ J. Wittlin, *Sól ziemi. Powieść o cierpliwym piechurze*, wstęp i oprac. B. Bakuła, Kraków 2022, s. 308, przyp. 25. Dodajmy, że król Serbii nie był „właścicielem” żadnego c.k. pułku piechoty. Król Rumunii szefował 6 PP, ale Rumunia wypowiedziała Austro-Węgrom wojnę dopiero w 1916 r.

¹⁵ J. Wittlin, *Sól ziemi*, oprac. E. Wiegandt, Wrocław 1991, *Biblioteka Narodowa*, seria 1, nr 278, s. 54 i nast.

¹⁶ *Ibidem*, s. 105.

Przyszyły przełożony Piotra, zawodowy *sztabsfeldfebel* Bachmatiuk, zdjęcie uwielbianego przełożonego kazał na początku wojny powiększyć u fotografia w Stanisławowie¹⁷, co sugeruje, że miasto to stanowiło garnizon oddziału. Położony nieco ponad 80 km na północny zachód od Śniatynia Stanisławów był siedzibą komendy okręgu uzupełniającego 58 Pułku Piechoty. W 1914 r. stacjonowały tu: sztab i dwa bataliony wspomnianego regimentu, II batalion 95 Pułku Piechoty i cały 20 Pułk Piechoty Landwery, a ponadto jednostki kawalerii i artylerii¹⁸. Niewielkie było prawdopodobieństwo odbywania przez mieszkańca powiatu śniatyńskiego służby w stanisławowskim pułku.

Kolejną potencjalną wskazówką jest obowiązujący w pułku kolor wyłogów na mundurach. Wittlin pisał: „bałkański władca natomiast nosił czako i paradny wafenrok¹⁹ c. i k. pułkownika piechoty. (Na kołnierzu i rękawach – pomarańczowe wyłogi)”²⁰. Kilkadziesiąt stron dalej także: „Stare bluzy miały na kołnierzach pomarańczowe prostokąty, nowe – tylko wąskie wypustki, markujące barwę regimentu”²¹.

Jeśli przyjąć, że Wittlin ściśle określił kolor wyłogów (niem. *Egalisierungsfarbe*), to nie wskazywał w ten sposób żadnego galicyjskiego pułku. Kolor *orangegeleb* nosił 42 Pułk Piechoty z Terezína, 59 Pułk Piechoty z Salzburga oraz rekrutowane na terenie dzisiejszej Rumunii pułki o numerach 63 i 64²².

Najistotniejsze elementy niniejszej krótkiej analizy można ująć w formie tabeli. Uwzględniono w niej tylko najbardziej prawdopodobne jednostki galicyjskie, przedstawiając stan faktyczny z 1914 r. Pisząc „jednostki galicyjskie”, mam oczywiście na myśli jednostki rekrutowane w Galicji; wnikliwy czytelnik dostrzeże, że trzy pułki miały detaszowane bataliony w Bośni. Podkreśleniem zaznaczono cechy wspólne z pułkiem Niewiadomskiego.

¹⁷ *Ibidem*, s. 216.

¹⁸ *Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres...*, s. 197.

¹⁹ Paradna kurtka mundurowa (niem. *Waffenrock*). Różnica między kurtką paradną a polową jest o tyle istotna, że ta ostatnia nie miała wyłogów.

²⁰ J. Wittlin, *Sól ziemi*, oprac. E. Wiegandt, Wrocław 1991, *Biblioteka Narodowa*, seria 1, nr 278, s. 218.

²¹ *Ibidem*, s. 248. Tu należy zwrócić uwagę, że patki miały na ogół kształt trapezu prostokątnego, a wąskie paski zaczęły je zastępować dopiero w 1915 r. Por. M.Ch. Ortner, H. Hinterstoisser, *op. cit.*, s. 358-361.

²² M. Ehn1, *Ergänzungsheft 9 zum Werke Österreich-Ungarns letzter Krieg. Die österreichisch-ungarische Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914*, Wien 1934, s. 25-28.

Tabela 1. Porównanie cech wyróżniających jednostki opisanej w *Soli ziemi* i wybranych pułków piechoty c.k. armii – stan z lata 1914 r.

Numer	Nazwisko „właściciela”	Stolica okręgu uzupełnień oraz tworzące go powiaty	Przedwojenny garnizon	Kolor wyłogów	Kolor guzików
pułk Niewiadomskiego	N.	Śniatyn	Stanisławów	pomarańczowy	–
10 PP	Gustav V, König von Schweden, der Goten und Wenden	Przemysł, Przemysł, Dobromil, Brzozów	Przemysł, Bijeljina	papuzi	srebrny
24 PP	Ritter von Kummer	Kołomyja: Kołomyja, Śniatyn, Waszkowce, Peczeniżyn, Kosów, Wyżnica	Lwów, Kołomyja, Foča	popielaty	srebrny
55 PP	Nikolaus I, König von Montenegro	Brzeżany: Brzeżany, Bóbrka, Przemysłany, Rohatyn, Podhajce	Lwów, Brzeżany, Mosty Wielkie	czerwonobrazowy	złoty
58 PP	Erzherzog Ludwig Salvator	Stanisławów: Stanisławów, Tłumacz, Horodenka, Bohodczany, Nadwórna	Stanisławów, Zaleszczyki, Foča	czarny	srebrny
95 PP	von Kövess	Czortków: Czortków, Husiatyn, Buczacz, Borszczów, Zaleszczyki	Lwów, Stanisławów, Czortków	amarantowy	srebrny

Źródło: M. EhnI, *op. cit.*, passim; Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine 1914, Wien 1914, mapa Militärterritorial- und Ergänzungsbezirkseinleitung.

Istnieje jeszcze jeden dowód na to, że Wittlin nie zamierzał umieścić swojego bohatera w żadnej identyfikowalnej jednostce, bowiem ośrodek zapasowy pułku Niewiadomskiego znajdował się w fikcyjnym węgierskim miasteczku o nazwie Andrásfalva. Miasteczko zostało wymyślone, choć sama nazwa nie jest obca węgierskiej toponimii²³.

Podsumowanie

Z powyższego wywodu jasno wynika, że niemożliwe jest wskazanie jednostki, w której Wittlin osadził Piotra Niewiadomskiego. Mimo iż mamy do czynienia z powieścią realistyczną, która skrzy się nazwiskami prawdziwych postaci, nazwami miejscowymi i datami historycznych wydarzeń, Wittlin – najpewniej świadomie – stworzył fikcyjną jednostkę, której cechy wyróżniające stoją w sprzeczności do autentycznych, historycznych austro-węgierskich pułków piechoty. Postępując w ten sposób, Wittlin mógł z jakiegoś powodu pragnąć oddzielić fakty – nieodległe jeszcze w momencie ukazania się książki – od literackiej fikcji. Nie można wreszcie wykluczyć, że autor nie potrafił odtworzyć z pamięci spójnej charakterystyki jednostki, w której umieścił Niewiadomskiego.

Bibliografia

- Baczkowski M., *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868-1914*, Kraków 2003.
- Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr*, Wien 1914, *Seidels kleines Armeeschema*, Bd. 56.
- Ehnl M., *Ergänzungsheft 9 zum Werke Österreich-Ungarns letzter Krieg. Die österreichisch-ungarische Landmacht nach Aufbau, Gliederung, Friedensgarnison, Einteilung und nationaler Zusammensetzung im Sommer 1914*, Wien 1934.
- Ortner M.Ch., Hinterstoisser H., *Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung von 1914 bis 1918*, Bd. 1, Wien 2013.
- Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine 1914*, Wien 1914.
- Schmid H., *Heerwesen*, t. 2: *Österreich-Ungarn*, Wien 1915.
- Wittlin J., *Sól ziemi. Opowieść o cierpliwym piechurze*, Warszawa 1936.

²³ Por. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Andrásfalva_\(Románia\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Andrásfalva_(Románia)) – 2 XI 2023.

- Wittlin J., *Sól ziemi*, oprac. E. Wiegandt, Wrocław 1991, *Biblioteka Narodowa*, seria 1, nr 278.
- Wittlin J., *Sól ziemi. Powieść o cierpliwym piechurze*, wstęp i oprac. B. Bakula, Kraków 2022.
- Włoskowicz W., *Nazwy austro-węgierskich jednostek wojskowych. Studium polityki nazewnictwa z zakresu chrematonimii wojskowej*, „*Onomastica*” t. 64, 2020, s. 121-148, <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.64.11>.